

Julgeolekusektori parlamentaarne järelevalve Eestis

Ele Sisas, Riigikogu Kantselei julgeolekuasutuste järelevalve erikomisjoni konsultant

Julgeolekusektorit peetakse tihti üksnes valitsuse mängumaaks, tegelikult on julgeolekuteemade käsitlemisel oluline roll rahva esinduskogul parlamendil.

Parlament võtab vastu seadusi ja vajaduse korral muudab neid, teostab järelevalvet seaduste täitmise üle ning avaldab üldisi poliitilisi seisukohti. Luuresektor tegutseb enamasti varjatult ja saladuse loori all, seetõttu on läbipaistev parlamentaarne järelevalve hädavajalik, et kindlustada julgeolekuasutuste tõhus seaduslik tegevus rahva ja riigi kui terviku huvides. Vana-Rooma kirjanikku Juvenalist tsiteerides: “Quis custodiet ipsos custodes” – kes valvab valvurite endi järele?

Viimasel kümnendil maailmas, sealhulgas Eestis, aset leidnud sündmused, nagu 2001. aastal terrorirünnakud New Yorgis ja Washingtonis, 2007. aasta aprillirahutused Tallinnas ja kaitseväeluure skandaal Eestis, 2008. aastal NATO suurim spioonijuhtum ja Gruusia sõjaline konflikt, on taas päevakorralt tõstnud riikide luurevõime tähtsuse ning põhjustanud mitmeid muutusi rahvusvahelises julgeolekukeskkonnas. Julgeolek on iga riigi iseseisvuse ja sõltumatuse tagamise seisukohalt strateegiliselt oluline valdkond.

Julgeolekusektori all käsitletakse teabehanke (riigikaitseks vajaliku info kogumine ja töötlemine) ülesannet täitvaid asutusi. Paralleelselt kasutatakse mõisteid julgeoleku- ja luureasutused, eriteenistused ning julgeoleku- ja luureteenistused (*intelligence services, security services*). Eestis on teabehangete korraldamise õigus kaitsepolitseiametil, teabeametil ja funktsioonina kaitseväeluurel. Kaitseväeluure ei ole koondunud eraldi asutuseks, vajalike luureandmete kogumise ja töötlemisega tegelevad kaitseväge struktuuriüksused (kaitseväge põhimääruse järgi Scoutspataljon, õhuseiredivisjon, mereväe väeüksused, luurepataljon).

Järelevalve olemus

Tänapäeva luure suurim probleem on see, et heidetakse kõrvale ajalooline kogemus, sellest õppimata (Scott, Hughes 2008, 10). Luures ei saa olla selektiivset mälu, Iraagi sõda ja kaitseväeluure skandaal Eestis on vaid üksikud näited, mis peaksid olema õpetuseks analoogsete olukordade vältimiseks tulevikus. Luureinfoga manipuleerimine on tõsine oht riigi julgeolekule. Õppetundidest paberil ei ole kasu, kui neid ei kasutata reaalses tegevuses. Järelevalve tähendab tegelikult autonoomia piiramist. Kontroll ja autonoomia on üldjuhul pöördvõrdelises seoses – kontrolli suurendades autonoomia väheneb ja vastupidi. Autonoomia puhul eristatakse kaht aspekti – otsuse langetamise pädevust ja selle tegeliku kasutamise piiramist (Verhoest *et al* 2004, 106). Otsuse langetamise pädevus jaguneb omakorda kaheks: juhtimisautonoomia, mis hõlmab töö tegemiseks eraldatud ressursside kasutamise pädevust, ja poliitiline autonoomia, mis hõlmab töö sisulist poolt puuduvat otsustuspädevust (*ibid*, 104–105). Nii juhtimis- kui ka poliitilise autonoomia raamid paneb paika riigi parlament: regulatsioonide kehtestamisega saab parlament piirata asutuste juhtimisautonoomiat ning aruandluskohustuse kaudu asutuste poliitilist autonoomiat.

Parlamentaarsete järelevalve eesmärk

Parlamentaarsete järelevalve võtmefunktsioonid on (Yamamoto 2007, 9–10):

- 1) avastada ja vältida kuritarvitamisi, halduse omavoli, valitsuse või riigiasutuste ebaseaduslikku ja põhiseadusevastast käitumist, et tagada isikute põhiõigused ja –vabadused;
- 2) kontrollida, kuidas valitsus kulutab maksumaksja raha;
- 3) kindlustada valitsuse poliitikate elluviimine;
- 4) parandada valitsuse tegevuse läbipaistvust, et suurendada sellega avalikkuse usaldust.

Parlamentaarsete järelevalve eesmärk on tagada luuresektori vastutavus. Barbara S. Romzek ja Melin J. Dubnick (1987, 229) eristavad demokraatlikus avaliku halduse süsteemis kontrolli allikast ja määrast tulenevalt nelja vastutavussuhete liiki (joonis 1).

Asutuste ja ametnike tegevuse vastutavuse tagamiseks on olulised kõik liigid. Käesoleva artikli eesmärgist tulenevalt käsitleb autor üksnes poliitilist vastutavust ja selle üht tüüpi, parlamentaarset järelevalvet. Poliitilise vastutavuse sisuks on ametnike ülesanne viia ellu poliitikute otsuseid, mistõttu peab nende tegevus olema kooskõlas poliitiliste prioriteetide ja ülesandepüstisega (*ibid*, 229).

Glenn Hastedti (2010, 719–733) järgi vastutab kogu luuresüsteem – ametnikud ja poliitikud. Poliitiline vastutavus hõlmab nii valitsemisala ministri, peaministri kui ka parlamendi järelevalvet eriteenistuste üle. Parlamendi ees vastutavad ametnikud ja ministrid, kelle ülesanne on kontrollida poliitiliste otsuste elluviimist. Kohustus selgitada ja õigustada kehtib kõigi toimingute, tegevuste ja otsuste kohta. Eesmärk on avastada eksimusi ja vigu, võimaluse korral need parandada ja neist õppida, et vältida sääraste situatsioonide kordumist tulevikus ning muuta asutuste tegevus efektiivsemaks.

Robert Gregory (2007, 349) iseloomustab vastutavust kui demokraatlikult tervet suhet rahva, ametnike ja poliitikute vahel. Mark Bovens järgi hõlmab vastutavus erinevaid väärtusi, nagu läbipaistvus, õiglane ja aus valitsemine ning usaldusväärsus (Bovens *et al* 2008, 225). Vastutavusmehhanismide eesmärk ongi hinnata delegeeritud volituste ootustekohast täitmist ja vältida avaliku võimu väär- ja kuritarvitamisi (Thomas 1998, 348). Vastutavus on samaväärne *ex post* kontrolliga ehk toimub alati pärast tegevuste elluviimist. Siinkohal peab autor silmas kontrolli kui järelevalvet, mitte kontrolli kui juhtimisfunktsiooni.

Maailma mastaabis kerkis julgeolekusektori vastutavuse teema päevakorraks seoses üldise demokraatiseerumise protsessiga ning eriteenistuste luuramisega poliitiliste oponentide järele (Gill 2003, 1–3). Eelmisel kümnendil lisandus uue tahuna nn luure läbikukkumine ehk intsidendid, kus luureinformatsiooni puuduse või vigasuse tõttu leidsid aset sündmused nagu New Yorgi ja Washingtoni terrorirünnakud, mis näitasid, et luuresektor peab tegutsema tõhusamalt. Seepärast on paljudes riikides muudetud luuresektorit puudutavaid regulatsioone, kuid sellest üksi ei piisa. Vaja on ka julgeolekuasutuste organisatsioonikultuuri muutumist ja koostööd järelevalve tegemisel (*ibid*, 3).

Praegu seisab kõikide riikide ees uus ülesanne – luureasutuste vastutavus rahvusvahelise koostöö mõõdet silmas pidades (Cameron 2010). Kasvava terrorismiohu vastu võitlemiseks tuleb luureasutuste vahel luua efektiivne rahvusvaheline koostöövõrgustik. Praegused riiklikud järelevalve- ja vastutavusmehhanismid on loodud ajal, kui rahvusvahelisel määral ei olnud nii suur roll ning peamised eesmärgid olid kindlustada, et luureteenistus ei sekkuks sisepoliitikasse ning ei kuritarvitaks oma volitusi.

Joonis 1. Vastutavussuhete liigitus

	Kontrolli allikas	
	sisemine	väline
Kontrolli kõrge määr	hierarhiline	legaalne
Kontrolli madal määr	professionaalne	poliitiline

Julgeolekuasutuste ülesanded

Julgeolekuteenistustele pandud ülesannete tõttu (riigi julgeoleku tagamine mittesõjaliste ennetavate meetmete abil) ei saa neid kohelda võrdselt teiste valitsusasutustega ning enamikus riikides käsitletaksegi luureteenistusi omaette (Born, Wetzling 2007, 316; Johnson 2005, 102; Caparini 2007, 26). See aga ei tähenda, et nende kohta ühiskonnas tunnustatud reeglid ei kehti, vaid nende tegevuse eripära arvestades tuleb reeglid kohandada luureteenistustele sobivaks.

Riikliku julgeoleku tagamiseks on vaja adekvaatset luureinfot. Luureinfo, mida valitsus rakendab poliitiliste otsuste langetamisel, et minimeerida ohte riiklikule julgeolekule, on avalik ja salajane (Carlisle 2005, vii). Osa autoreid (Magenheimer 2001, 6) haarab luure mõistesse ka asutused, kes seda infot koguvad ja analüüsivad, ning meetodid, kuidas seda tehakse. Demokraatlikus riigis peavad luureteenistused tegutsema tõhusalt, olema poliitiliselt neutraalsed, austama moraali- ja eetikanorme, pidama kinni seadustest ja demokraatlikest põhimõtetest (Born *et al* 2003, 63). Selle teeb keerukaks töö, et suurt osa luureteenistuse tegevusest ümbritseb õigustatult salajasus.

Luure ei saa ega tohi ennustada tulevikku, vaid peab kindlaks tegema arenguid ja trende, mis võivad mõjutada tulevikku, koguma ja analüüsima vastavat infot, tooma välja võimalused ja riskid ning edastama kogu vajaliku teabe õigel ajal ja sobivas formaadis otsustajatele (Petersen 2006, 426). Hilinenud info mittedobivas formaadis võib osutada kasutuskõlbmatuks ja väärtusetuks, tagantjärele tarkuseks. Luure ei tohi sekkuda poliitikasse ega koguda informatsiooni olenevalt poliitilistest eelistustest, luureametnikud peavad tegutsema objektiivselt, erapooletult ja apoliitiliselt ning tegema vahet faktide, arvamuste ja hinnangute vahel (*ibid*, 427). Luureasutused ei tohi luua ega soosida endale sobivaid poliitikaid ega elimineerida olemasolevaid ohte, kuid efektiivse tegutsemise korral on võimalik riske minimeerida (*ibid*, 427). Öeldakse, et üks luureametnik õigel ajal õiges kohas on väärt sama palju kui 20 000 sõdurit lahinguväljal.

Luure ja politsei erinevad ülesanded

Mõnes riigis täidavad luureasutused teatud mahus ka politsei ülesandeid. Näiteks Prantsusmaal, Norras, Taanis ja Rootsis on luure- ja politseiasutused suuremal või väiksemal

määral ühendatud (Cameron *et al* 2006, 20). Tuleb aga eristada kriminaalset tegevust ja ohtu riiklikule julgeolekule ning seetõttu on eelistatud luure- ja politseiinstitutsioonide (repressiivõigust omavad asutused) eraldatus (Roberts 2009, 179; Scheinin 2010, 24). Seda printsiipi on järginud näiteks Holland, Saksamaa, Tšehhi ja Sloveenia (Cameron *et al* 2006, 20). Kuigi kriminaaluurimine ja luureinfo kogumine võivad tunduda üldjoontes sarnaste tegevustena, on eesmärgid ja kasutatavad meetodid erinevad (Schreier 2007, 33). Kriminaaluurimise eesmärk on kurjategija süüdimõistmine kohtus, luure ülesanne koguda võimalikult palju infot potentsiaalsete riiki ja ühiskonda ohustavate riskide kohta. Seetõttu võib ette tulla juhtumeid, kus luureasutus ei lase kohe avastatud kurjategijat arreteerida, sest tema kaudu on võimalik koguda täpsemat infot ohtude kohta. Selge vahetegemine on vajalik ka luureasutuste käsutuses olevate erinormide ja nüüdistehnoloogia kasutamise vältimiseks rutiinsetes kriminaalmenetluse situatsioonides, kui puudub reaalne oht riigi julgeolekule ja eesmärk on üksnes kurjategija süüdimõistmine kohtus (*ibid*, 34). Ka Euroopa Nõukogu soovitude kohaselt (Council of Europe ... 1999) ei peaks luureasutustel üldjuhul olema kriminaalmenetluse pädevust ja see on õigustatud ainult siis, kui on oht riiklikule julgeolekule.

Tavaliselt on luure erinevad funktsioonid jagatud mitme asutuse vahel, ainult mõnes riigis (nt Holland, Hispaania, Türgi) on üks julgeolekuteenistus, mis täidab kõiki riigile vajalikke luurefunktsioone (Leigh 2007, 67). Luurefunktsiooni monopoliseerimist peetakse demokraatlikus ühiskonnas ohu märgiks ja tõhusa järelevalve seisukohalt eelistatakse eraldi asutusi (Born *et al* 2003, 66).

Põhiõiguste piiramine

Põhiõigused ja demokraatia on lääne kultuuriruumis poliitilise korra alusväärtused (Lõhmus 2010, 354). Julgeolekuasutustel on oma ülesannete täitmiseks õigus piirata osa põhiõigusi (sõnumi saladus, kodu, perekonna- ja eraelu puutumatus), kuid põhiõiguste piiramine peab olema kooskõlas põhiseadusega ja proportsionaalne – vajalik, sobiv ja mõõdukas. Eesti Vabariigi põhiseaduse § 11 kohaselt: “Õigusi ja vabadusi tohib piirata ainult kooskõlas põhiseadusega. Need piirangud peavad olema demokraatlikus ühiskonnas vajalikud ega tohi moonutada piiratavate õiguste ja vabaduste olemust”. (Vt ka Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumi otsust nr 3–4–1–1–02, punkt 15, 06.03.2002.) Julgeolekuasutus võib kasutada ainult vajalikke abinõusid ja mitme abinõu puhul tuleb kasutada seda, mis isikute põhiõigusi võimalikult vähe piirab (julgeolekuasutuste seaduse § 3).

Teabe kogumiseks ja salvestamiseks või selleks vajalike abivahendite paigaldamiseks võib varjatult ruumidesse siseneda ainult kohtu loal, sama kehtib sõnumi saladuse piiramise kohta (julgeolekuasutuste seaduse § 27). Julgeolekuasutuse juhi või tema määratud isiku loal on õigus piirata isiku õigusi kodu, perekonna- või eraelu puutumatusel. Eesti Vabariigi põhiseaduse kohaselt hõlmab eraelu puutumatus kõiki eraelu valdkondi, mis ei ole kaitstud eriõigusega (Truuväli *et al* 2002, 229). Sõnumi saladus on küll kaitstud eriõigusega (põhiseaduse § 43), kuid julgeolekuasutuste seaduse kohaselt käsitletakse andmeid kommunikatsioonivõrgu kaudu edastatava sõnumi edastamise fakti, kestuse, viisi ning andmete edastaja ja vastuvõtja (sisuliselt on tegemist kõneeristusega) kohta eraelu riivena ning sellekohast infot kogutakse kohtu loata (julgeolekuasutuste seaduse § 26 lõige 3). See tähendab, et kohtu luba on vaja sõnumi sisu kohta andmete kogumiseks (pealtkuulamiseks,

salvestamiseks), kuid kõneeristuste jaoks annab loa julgeolekuasutuse juht (jälitustegevuse puhul prokurör).

Põhiõiguste piiramisega kaasneb kohustus teavitada isikuid nende põhiõiguste piiramisest. Julgeolekuasutuste seaduse kohaselt (§ 29) peab julgeolekuasutus teavitama isikut tema põhiõiguste piiramisest, kui see ei ohusta piirangu eesmärki. Põhiseaduse järgi (§ 44) on kõik riigiasutused kohustatud seaduses sätestatud korras andma Eesti kodanikule tema nõudel informatsiooni oma tegevuse kohta, välja arvatud andmed, mille väljaandmine on seadusega keelatud. Mitteteavitamine peaks olema erand, kuid sellest on kahetsusväärset kombel kujunenud reegel. Hinnanguliselt pooltel jälitustegevust puudutavatel juhtudel ei ole isikuid nende põhiõiguste riivamisest teavitatud (julgeolekuasutuste järelevalve erikomisjoni kiri nr 3.3-3/2020-3, 13.12.2010) ning teabehanke teostamisel puudub igasugune ülevaade samaväärselt statistikast.

Teavitamiskohustus iseenesest distsiplineerib julgeolekuasutusi. Kui isikut tuleb teavitada tema põhiõiguste riivamisest, tekib isikul võimalus pöörduda oma õiguste kaitseks kohtu poole. See omakorda kindlustaks, et julgeolekuasutused kasutavad ära kõik muud meetmed ja alles viimase abinõuna valitakse isikute põhiõiguste piiramine. Kohtulubade taotluste rahuldamise suur protsent koos mitteteavitamise praktikaga on demokraatlikus riigis ohtlik trend ja loob võimaluse põhiõiguste liigseks piiramiseks.

Riigikogu erikomisjoni roll

Eestis kehtiv regulatsioon pärineb 2001. aastast, kui jõustus julgeolekuasutuste seadus (selle väljatöötamist alustati juba 1997), parlamentaarse järelevalve institutsionaalseks väljenduseks on Riigikogu julgeolekuasutuste järelevalve erikomisjon. Erikomisjoni kuuluvad kõigi Riigikogu fraktsioonide esindajad ja kaks ametnikku. Komisjon töötab esmaspäeviti 13.30–15 ja neljapäeviti alates kella 16–st (Riigikogu kodu- ja töökorra seaduse § 47 lõige 1). Komisjoni esimehe ettepanekul on võimalik istungeid pidada ka muul ajal, kuid regulaarselt kohtub komisjon vaid esmaspäeviti ja vajaduse korral neljapäeviti, see tähendab poolteist tundi tööaega nädalas. Seda on artikli autori hinnangul kahetsusväärset vähe. Järgnevalt komisjoni järelevalvetegevusest luuresektori üle, s.t asutuste üle, kes tegutsevad julgeolekuasutuste seaduse alusel ja hangivad teavet (kaitsepolitsei amet, teabeamet, kaitseväeluure). Erikomisjoni roll teabehanke tegevuse järelevalves on eriti tähtis, sest salajane infokogumine riigi julgeoleku tagamise eesmärgil on valdkond, kus suure tõenäosusega ei teavitata isikuid nende varjatud jälgimisest ja esineb info ülekogumise oht (Laos 2008, 26–28).

Julgeolekuasutuste tegevust valvab enamasti komisjon, kuid parlamentaarse järelevalve võimalusi (kirjalikud küsimused, arupärimised, infotund jne) kasutatakse vähem. XI Riigikogu erikomisjoni liikmed on nimetatud võimalusi kasutanud: julgeolekuasutuste järelevalve kohta on esitatud neli arupärimist, kaks kirjalikku ja kümme suulist küsimust infotunnis. Teemad on olnud tsiviilkontroll, isikute põhiõiguste tagamine, logifailide säilitamine, jälitustegevus, riiklik julgeolek ja muud komisjoni tegevusega seonduvad aktuaalsed probleemid. Erikomisjoni liikme juurdepääs riigisaladusele ja salastatud välisteabele on samaväärne Riigikogu liikme õigustega, ainus vahe tuleneb komisjoni liikme spetsiifilisemast teadmismvajadusest. Igal Riigikogu liikmel on ametikohajärgselt juurdepääs riigisaladusele (riigisaladuse ja salastatud välisteabe seaduse § 27), kuid peaministri või asjaomase ministri

põhjendatud otsuse korral võib keelata Riigikogu liikmele juurdepääsu andmise konkreetsele salastatud välisteabele või riigisaladusele, näiteks julgeolekualase teabe allikale (Riigikogu liikme staatuse seaduse § 19). Erikomisjoni liikmed ja ametnikud on kohustatud hoidma neile töö käigus teatavaks saanud riigisaladust ning salastatud välisteavet (julgeolekuasutuste seaduse § 36 lõige 7).

Julgeolek puudutab iga inimest

Julgeolekusektori parlamentaarse järelevalve süsteem Eestis kujutab endast suure pädevusulatuse ja reaktiivse mandaadiga tegevust – eespool nimetatud erikomisjon kontrollib toiminguid pärast nende elluviimist, teostab järelevalvet julgeolekuasutuste tegevuse ja selle tõhususe ning põhiõiguste tagamise üle (*ibid*, § 36 lõige 1). Komisjonil on õigus kontrollida julgeolekuasutuste tegevuse kõiki tahke, välja arvatud operatiivtegevus, mille puhul komisjoni juurdepääsu võib keelata peaministri või asjaomase ministri põhjendatud otsusel (Riigikogu liikme staatuse seaduse § 19 lõige 2).

Regulaarne järelevalve julgeolekuasutuste üle toimub peaministri ja asjaomaste ministrite vahendusel (julgeolekuasutuste seaduse § 36 lõige 2), kes vähemalt kaks korda aastas peavad erikomisjonile andma ülevaate julgeolekuasutuste tegevusest ja järelevalvest nende tegevuse üle. Samuti kohtub komisjon vajaduse korral julgeolekuasutuste esindajatega ja teiste asjaomaste instantside ning ekspertidega.

Üks julgeolekuasutuse tegevuse märksõna on varjatus, seega on enamik infost salajane ning avalikkusele piiratud juurdepääsuga. Erikomisjon on lüli rahva kui kõrgema võimukandja ja julgeolekuasutuste vahel. Julgeolekuasutuste tõhusa tegevuse eelduseks on asutuste rolli ja ülesannete mõistmine ning tunnustamine ühiskonnas (Schreier 2007, 41–44). Legitiimsus ja vastutavus suurendavad avalikkuse usaldust ja austust julgeolekuasutuste vastu.

Viimaseil aastail on erikomisjoni tegevuse ülevaated olnud Riigikogu kodulehel avalikud ja kättesaadavad kõigile soovijaile. Artikli autori hinnangul on nimetatud aruanded formaalsed ja üldsõnalised – refereeritakse seadusi, loetletakse, kellega mitu korda kohtuti, ja korratakse juba meedias aasta jooksul kajastatud teemasid. Sisulisemad komisjoni aruanded aitaksid tõsta avalikkuse teadlikkust julgeolekuasutuste tegevusest ning looksid võimaluse laiemaks julgeolekuteemaliseks debatiks ühiskonnas. Julgeolek puudutab iga inimest.

Teemade avalik käsitlemine aitaks inimestel ennast paremini oma õigustega kurssi viia.

Kokkuvõttes on Eestis loodud õiguslik raamistik julgeolekusektori parlamentaarseks järelevalveks, mis peaks tagama julgeolekuasutuste ja kaitseväeluure tegevuse vastutavuse, seaduslikkuse ja tõhususe. Kuid praegu on regulatsioon üldsõnaline ja järelevalve sõltub suuresti erikomisjoni liikmete tahtest ja tõlgendustest. Tõhusa parlamentaarse järelevalve toimimise eelduseks on aga selge ja üheselt mõistetav seadusandlik raamistik. Ka komisjoni käsutuses olevad ressursid ei toeta efektiivset parlamentaarset järelevalvet julgeolekusektori üle.

Kasutatud kirjandus

Born, H., Fluri, P., Johnson, A. (eds) (2003). *Parliamentary Oversight of the Security Sector: Principles, mechanisms and practices*. Geneva: DCAF.

- Born, H., Wetzling, T. (2007).** Intelligence Accountability: Challenges for Parliaments and Intelligence Services. – L. K. Johnson, Handbook of Intelligence Studies. New York: Routledge, pp 315–328.
- Bovens, M., Schillemans, T., Hart, P. (2008).** Does Public Accountability work? An Assessment Tool. – Public Administration, vol 86, no 1, pp 225–242.
- Cameron, I., Dutheillet de Lamothe, O., Helgesen, J., Leigh, I., Matscher, F., Zorkin, V. (2006).** Report on the Democratic Oversight of the Security Services: Adopted by the Venice Commission at its 71st Plenary Session in June 2007. Council of Europe. Study 388/2006. Strasbourg. – [http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD\(2007\)016-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD(2007)016-e.pdf)
- Cameron, I. (2010).** Particular Accountability Problems Relating to International Co-operation between Intelligence Agencies. 6th conference of the parliamentary committees for the oversight of intelligence and security services of the European Union Member States. Brussels. – <http://www.parlement-eu2010.be/pdf/30sep-1okt-Thema3-lain%20Cameron.pdf>
- Caparini, M. (2007).** Controlling and Overseeing Intelligence Services in Democratic States. – H. Born, M. Caparini (eds). Democratic Control of Intelligence Services: Containing Rogue Elephants. Hampshire: Ashgate, pp 3–25.
- Carlisle, R. P. (2005).** Introduction. – Encyclopedia of Intelligence and Counterintelligence. Volume one. New York: Sharpe Reference.
- Council of Europe, Parliamentary Assembly Recommendation 1402 (1999). Control of Internal Security Services in Council of Europe Member States. – <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta99/EREC1402.htm> (01.11.2010).
- Council of Europe, Parliamentary Assembly Recommendation 1713 (2005). Democratic Oversight of the Security Sector in Member States. – <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta05/erec1713.htm> (01.11.2010).
- Gill, P. (2003).** Democratic and Parliamentary Accountability of Intelligence Services after September 11th. Working Paper no 103. Geneva: DCAF.
- Gregory, R. (2007).** Accountability in Modern Government. – B. G. Peters, J. Pierre (eds). Handbook of Public Administration. London: SAGE Publications, pp 339–350.
- Hastedt, G. (2010).** The Politics of Intelligence Accountability. – L. K. Johnson. The Oxford Handbook of National Security Intelligence. New York: Oxford University Press, pp 719–734.
- Johnson, L., K. (2005).** Governing in the Absence of Angels: On the Practice of Intelligence Accountability in the United States. – H. Born, I. Leigh, L., K. Johnson (eds). Who's Watching the Spies? Establishing Intelligence Service Accountability. Washington DC: Potomac Books.
- Laos, S. (2008).** Sisemise rahu tagamiseks teostatava jältustegevuse legitiimsed eesmärgid ja seaduslikkuse kontroll. – Õiguskantsleri 2007. aasta tegevuse ülevaade. Tallinn: Õiguskantsleri Kantselei, lk 10–35.
- Leigh, I. (2007).** The Accountability of Security and Intelligence Agencies. – L. K. Johnson, Handbook of Intelligence Studies. New York: Routledge, pp 67–81.
- Lõhmus, U. (2010).** Põhiõiguste kaitse kolmnurgas riik – Euroopa Nõukogu – Euroopa Liit. – Juridica, nr 5, lk 354–370.
- Magenheimer, H (2001).** Comprehensive Security: Zum erweiterten Verständnis von Sicherheit. Wien: Landesverteidigungsakademie.

- Petersen, M. (2006).** What We Should Demand from Intelligence. – R. Z. George, R. D. Kline. *Intelligence and the National Security Strategist: Enduring Issues and Challenges*. New York: Rowman & Littlefield Publisher, pp 425–430.
- Roberts, P. S. (2009).** How Security Agencies Control Change: Executive Power and the Quest for Autonomy in the FBI and CIA. – *Public Organization Review*, vol 9, no 2, pp 169–198.
- Romzek, B. S., Dubnick, M. J. (1987).** Accountability in the Public Sector: Lessons from the Challenger Tragedy. – *Public Administration Review*, vol 47, no 3, pp 227–238.
- Scheinin, M. (2010).** Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights and fundamental freedoms while countering terrorism: Compilation of good practices on legal and institutional frameworks and measures that ensure respect for human rights by intelligence agencies while countering terrorism, including on their oversight. United Nations General Assembly. A/HRC/14/46.
- Schreier, F. (2007).** The Need for Efficient and Legitimate Intelligence. – H. Born, M. Caparini (eds). *Democratic Control of Intelligence Services: Containing Rogue Elephants*. Hampshire: Ashgate, pp 25–44.
- Scott, L., Hughes, R. G. (2008).** Intelligence, Crises and Security: Lessons from History? – L. Scott, R. G. Hughes (eds). *Intelligence, Crises and Security: Prospects and Retrospects*. New York: Routledge, pp 1–22.
- Thomas, P. G. (1998).** The Changing Nature of Accountability. – G. B. Peters, D. J. Savoie (eds). *Taking Stock: Assessing Public Sector Reforms*. Montreal and Kingston: Canadian Centre for Management Development / McGill–Queen’s University Press.
- Truuväli, E.-J., Kask, O., Lehis, L., Lindpere, H., Lõhmus, U., Madise, Ü., Merusk, K., Narits, R., Olle, V., Põld, J., Schneider, H. (2002).** Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura.
- Verhoest, K., Peters, B. G., Bouckaert, G., Verschuere, B. (2004).** The Study of Organisational Autonomy: A Conceptual Review. – *Public Administration and Development*, vol 24, no 2, pp 101–118.
- Yamamoto, H. (2007).** Tools for Parliamentary Oversight: A Comparative Study of 88 National Parliaments. Geneva: Inter-Parliamentary Union.